

Այսօր սակայն լեզուն այդ սուրբ Զոր քաղուցիք իբրեւ աւանդ՝ թոյն է դարձեր մեր շրթներուն. Գրքի փոխան մենք կը բռնենք Բաժանումի սուրն երկսայրի, Մըքմընջելով ամէն առտու Ատելութեան նոր ալելու:

Չեմ գիտեր թէ տե՞ղն էր արդեօք այս մութ էջերը բանալ քերթուածի մը մէջ որ կոչուած է սուրբի մը եւ մեծ մտաւորականի մը փառքն հիւսելու:

Նշիվարդի «Սուրբ Մեսրոպ»ը, հակառակ թերութիւններու, կարելի է կարդալ եւ հաճոյք զգալ:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԿՈՐԻՒՆ — ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻ: Աշխարհաբար քարգմանութիւն, ներածական ուսումնասիրութիւն, յառաջաբան եւ ծանօթագրութիւններ Մ. Արեղեանի: Երեւան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 180, տպագրական 10.000:

Յաւալի է որ Մաշտոցի բազմաթիւ եւ Կորիւնի նման կարող աշակերտներէն ոչ մէկուն անունով ուրիշ ներբողական գրութիւն հասած է Մեծագոյն Հայուն մասին:

Ասով, թէ՛ Մաշտոցի եւ թէ գրերու գիւտին մասին ինչ որ կը գրուի՝ լոկ կրկնութիւն է, Կորիւնի ժուժկալ եւ մասամբ ինչ խրթին պարբերութիւններուն բացատրութիւն մը: Ասոր վրայ աւելցած է զանազան եւ զարմանազան երեւակայութեանց ոյժը, եւ ահա խոշոր գրականութիւն մը մէջտեղ ելած է՝ թեր ու գէժ տեսութիւններով: Մեր ներկայ գրութիւնը նուիրուած է ոչ թէ Կորիւնի ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն, այլ Մ. Արեղեանի տեսութեանց՝ որ կ'երեւին ներածութեան, առաջաբանին եւ ծանօթութեանց մէջ:

Նախ անմեկնելի է թէ ինչո՞ւ Արեղեան կ'ըսէ թէ ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն գրուած է

«443-451 թուականների միջև» (էջ 5), երբ աւելի վերջը, էջ 70, առողջ պատճառաբանութեամբ կ'եղբակացնէ որ «եթէ Կորիւնն առաջ էլ սկսած լինէր իր աշխատանքը, նա այդ վերջացրել է ոչ վաղ քան 443 թուականը»: Չեմ կարծեր որ ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻ աւարտումը կարելի ըլլայ, լրջօրէն խորհելով, 443 թուականէն տարբեր թուականի տակ նշանակել:

Հոս անմիջապէս նկատենք որ ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն արդարեւ «միակ ժամանակակից... աղբիւրն է»: Արեղեան հաւատարմութեամբ է՝ ուր մենք կ'աւանդուենք իր գրութիւնը: Կորիւնի ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն որեւէ չափով հաւատարմութեամբ չ'ընենք: Կենսագրականը չէ Մաշտոցի՝ բացառիկ բուն նշանակութեամբ, եւ ոչ ալ կրնանք Մաշտոցեան գրերու գիւտին պատմութիւնը նկատել: ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն պարզապէս ՆԵՐՔՈՂԱԿԱՆ մըն է Սուրբ ՄԱՇՏՈՅԻ մասին, ուր ոչ պատմական եւ ոչ ալ կենսագրական ծանօթութիւնները հրամայական նկատուած են:

Կորիւն անտարակոյս չէր կրնար եւթադրել որ իր գործը, 1500 տարի վերջ, մեղի հասնելիք միակ աղբիւրը պիտի ըլլար՝ Մեծն եւ Սուրբ Մաշտոցի մասին, եւ թէ իր այդ քանի մը էջերը՝ ամենաթանկագին տեղեկութիւնները պիտի ըլլային գրերու գիւտի հրաշքին:

Արեղեան հաւատարմօրէն, առանց աւելորդ մարգարէներ ընելու, կը հետեւի Մաշտոցի մասին Կորիւնի տուած տեղեկութեանց, աւելի ճիշտ՝ չտուած տեղեկութեանց: Արեղեան Մաշտոցի միայնակեցութեան կամ կրօնաւորութեան մէջ մտնելուն մասին կը գրէ. «Նա աշխարհի մարդ էր... չի կտրուում աշխարհից եւ անգործութեան չի մատնում իրեն» (էջ 10): Արեղեան անտարակոյս կը սխալի կարծելով որ միայնակեցութեան կամ կրօնաւորութեան անդամակցող մարդը «աշխարհից» կը կտրուի եւ անգործութեան կը մատնուի: Տարակոյս չկայ որ Մաշտոց կրօնական կեանքի մէջ փնտռեց տոթի եւ միջոց՝ շատ աւելի լուրջ եւ

ամփոփ կերպով անգործ չմնալու եւ իր հայրենի աշխարհին կեանքին ամենակարեւոր մասնակցութիւնը բերելու:

Ընդունելի չեմ գտներ Արեղեանի այն կարծիքը՝ որ հայերը մինչեւ Մաշտոցի օրերը երեւութապէս կերպով կամ յանուանէ քրիստոնեաներ էին: Ինչպէս որ ընդունելի չեմ նկատեր, որ Մաշտոց պարզապէս «ամբողջ Հայաստանում քրիստոնէութիւնը հաստատելու համար» (էջ 11) գրերու գիւտը ըրաւ: Գրերու գիւտը պէտք էր որ շատ աւելի ստիպողական, անմիջական, անյետաձգելի պատճառներ ունենար Մաշտոցի համար: Պատճառներ կան այդպէս խորհելու. եւ այդ պատճառներէն կարեւորներէն է Դանիէլեան գրերու հարցը:

Կորիւն է պատմողը՝ թէ Մաշտոց կը գրիմէ Սահակ կաթողիկոսին, եւ «Հայերէն նշանադրեր գտնելու համար ժողովում են գաշխարհաեղ խորհուրդն երանելի միաբանելոց միաբանեալներէ, այսինքն վանականների, կրօնաւորների խորհուրդ» (էջ 13): Հետաքրքրական է որ այս խորհրդակցութեան ներկայ չէ, ոչ ալ հրաւիրուած է Վառձապուհ՝ Հայոց թագաւորը: Այս ոչ միայն հետաքրքրական, այլ եւ խիստ նշանակալից է ըստ իս: Արեղեան կը պատմէ հաւատարմօրէն Կորիւնի հետեւելով. «Սորհրդակցութեան նպատակի մասին իմաց են տալիս Վառձապուհ թագաւորին: Սա (թագաւորը) յայտնում է, թէ Դանիէլ անունով մի ասորի եպիսկոպոս յանկարծ ուրեմն գտեալ նշանադիրս ալիաբետաց հայերէն լեզուի — յանկարծ (պատահաբար) հայերէն լեզուի արիարետների նշանադրեր է գտել» (Անդ):

Ուրեմն, Մաշտոց (Սահակ եւ եկեղեցականները) ԼՈՒՐ ԶՈՒՆԷԻՆ ՈՐ ԻՐԵՆՑ՝ ՄԷ Ա. Ն. Կ. Ա. Խ. ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ԳՐԵՐՈՎ ԶԲԱՂՈՂ ԿԱՐ: Ուրեմն, կային Մաշտոցէ, Սահակէ եւ իր գործակիցներէն զատ ուրիշներ ալ, որոնք հայերէն լեզուի գրերու կարիքը զգացած եւ անոնցմով զբաղուած էին:

Կորիւն իր շատ համառօտ եւ անցողակի յուշագրութեամբ Դանիէլեան գրերուն մասին՝ տողընդմէջ շատ բան կը պատմէ: Նոյն իսկ կասկած կը ծագի մարդու մըտքին մէջ՝ թէ արդեօք կային կամ եղած էին հայերէն լեզուի գրերու գիւտի ուրիշ ձեռնարկներ՝ այս ծանօթ երկուքէն զատ, այսինքն Դանիէլի եւ Մաշտոցի ձեռնարկներէն:

Հարց մը եւս կը յայտնուի Կորիւնի Դանիէլեան գրերու յուշագրութեան, թէ ո՞վ եղած էր գրերու գիւտով զբաղողներէն վանխաղոյնը, Դանիէլ թէ Մաշտոց: Եւ չեմ կարծեր թէ նման քննութիւն՝ Մաշտոցի մեծ արժանիքէն որեւէ բան խլէ: Նոյն ատեն ապացոյց մըն է որ հայ ժողովուրդը գրի եւ գրականութեան գիտակցութիւնը լուրջ կերպով ըմբռնած է եւ զանազան առիթներով հետապնդած:

Որեւէ տարակոյս չկայ որ Մաշտոցի եւ իր խորհրդակիցներուն բոլորովին անծանօթ մնացած էր Դանիէլի հայերէն լեզուի գրերու պարզութեամբ եւ գիւտը: Ասիկա Կորիւն յայտնապէս կը հաստատէ՝ երբ կը վկայէ. «Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա (Մաշտոցի եւ իր ժողովակիցներուն, որոնք արքային գրած էին) յարգալէ վասն գտելոյն ի Դանիէլէ, յօժարեցին զարքայ՝ փոյթ առնել վասն պիտոյից այնոցիկ»:

Այսպէս տարակոյս չկայ որ Մաշտոցի անյայտ էին Դանիէլ եւ անոր հայերէն լեզուի համար գտած գրերը:

Սակայն ա'լ աւելի շահեկան է որ Դանիէլի գրերուն գիւտին մասին իմանալէ վերջ՝ Մաշտոց չէ որ կ'աւանդարէ Դանիէլի քով: Ահա այդ մասին ինչ կը պատմէ Կորիւն, ինքն իսկ (Արեղեանի թարգմանութեամբ). «Նա (արքայն) էլ Վահարիճ անունով մէկին հրովարտակներով ուղարկեց Հարել անունով մի երէց մարդու մօտ, որ ասորի եպիսկոպոս Դանիէլի մերձաւորն էր» (էջ 99): Ինչո՞ւ այս անուղղակի միջոցները՝ Վահարիճ, Հարել...: Արդեօք Կորիւն կը ջանայ կա-

րելի եղածին չափ նուազեցնել Դանիել-
եան գրերու գիւտը:

Ամէն պարագայի տակ, Կորին կը շա-
րունակէ պատմել. «Իսկ Հաբելն այդ որ
լսեց, շտապով հասաւ Դանիելի մօտ եւ
նախ ինքը Դանիելից տեղեկացաւ նշանա-
գրերին եւ յետոյ նրանից առաւ, ուղար-
կեց արքային՝ Հայոց երկիրը: Նրա թա-
ղաւորութեան հինգերորդ տարում հա-
ցըրեց նրան (նշանագրերը): Իսկ արքան՝
սուրբ Սահակի եւ Մաշտոցի հետ միասին
նշանագրերն ստանալով Հաբելից՝ ուրա-
խացան» (էջ 99): Զարմանալի եւ շատ
զարմանալի է որ Մաշտոց այսպէս երկ-
րորդ եւ երրորդ անգամ Դանիելեան գրե-
րը կը ստանայ, ինք անձամբ չ'երթար
Դանիելը տեսնելու, անոր հետ խորհրդ-
դակցելու: Կորին ասկէ վերջ այլեւս ոչ
իսկ կը յիշէ Դանիելը:

Վառձապուհ՝ տեսնեք թէ ըսաւ Մաշ-
տոցի, ըստ Կորինի, որ Դանիել ՅԱՆ-
ԿԱՐԾ ՈՒՐԵՄՆ գտեր է հայերէն գրեր:
Ուրեմն պէտք է ենթադրել որ Դանիել
հայերէն գրեր գտնելու զբաղուած էր:
Արեղեան այս ՅԱՆԿԱՐԾ ՈՒՐԵՄՆ կը
վերծանէ պատահաբար: Յանկարծ որքան
որ գիտեմ կը նշանակէ մէկէն ի մէկ, շուտ
մը, գուցէ անակնկալ կերպով, արագու-
թեամբ. սակայն Արեղեանի ուղածին պէս՝
պատահաբար քիչ մը անըմբռնելի պիտի
ըլլայ:

Կորին կը շարունակէ պատմել մեզի.
«Ապա երանելի հոգաբարձուներն (Մաշ-
տոց, Սահակ եւն. իրենց) յանկարծագիւտ
ուղածն առնելով էլ ինքեցին արքայից
մատաղահաս մանուկներ, որոնց միջոցով
կարողանային նշանագրերը գործադրել:
Եւ երբ նրանցից շատերը սովորեցին, ա-
պա (թագաւորը) հրամայեց ամէն տեղ
նոյն (նշանագրերով) կրթել, որով եւ
երանելին հասաւ նոյնիսկ վարդապետա-
կան գեղեցիկ աստիճանին, եւ մօտ երկու
տարի իր ուսուցչութիւնն արեց ու նոյն
նշանագրերով տարաւ»:

«Իսկ երբ հասկացան, որ այդ նշանա-
գրերը բաւական չեն հայերէն լեզուի սի-

ղոբաները — կապերն ամբողջութեամբ
արտայայտելու համար — մանաւանդ որ
նշանագրերն էլ իսկապէս ուրիշ դպրու-
թիւններից թաղուած եւ յարութիւն ա-
ռած հանդիպեցին, ապա դարձեալ երկ-
րորդ անգամ նոյն հոգսի մէջ ընկան եւ մի
քանի ժամանակ մի ելք էին փնտրում դը-
րան» (էջ 99-100):

Կ'երեւի թէ ոչ միայն Դանիել, Հաբել,
Վահրիճ եւ Հայոց արքան, այլ նաեւ
Մաշտոց, Սահակ եւ իրենց գործակիցնե-
րը Դանիելեան գրերը ընդունած են իրր
հայերէն գրեր, եւ անոնցմով աշակերտ-
ներ կրթած, ոչ թէ ԵՐԿՈՒ ԱՄԻՍ, ինչ-
պէս ոմանք եւ նոյն իսկ Արեղեան կը մի-
տին, այլ ԻՍԿԱՊԻՍ ԵՐԿՈՒ ՏԱՐԻ, ինչ-
պէս որ Կորին ունի: Երկու ամսուան մէջ
անկարելի էր որ կարենային գիտնալ թէ
Դանիելեան գրերը ատակ են հայերէնը
պատկերացնելու: Կորին կը վկայէ որ
նորահաւաք աշակերտներէն շատերը առ-
վարեցին: Տարակոյս չկայ որ այդ նշանա-
գրերով ինչ որ կարելի էր ընել՝ աշա-
կերտները սորվեցան կատարել: Որեւէ
նշանագրով սորվելն իսկ ժամանակի խըն-
դիր է, մանաւանդ երբ բոլորովին նորա-
գիւտ նշանագրեր են գտնուածները: Կըր-
թութիւնը այնքան կատարեալ եղած էր,
որ թագաւորը հրամայեց ամէն կողմ տա-
րածել այս նոր գրերու կրթութիւնը: Այս
իսկ պատճառով՝ Մաշտոց վարդապետա-
ցաւ, կամ ինչպէս Կորին կ'ըսէ. «նոյնիսկ
վարդապետական գեղեցիկ աստիճանին»
հասաւ: Երկու ամիսը անկարելի էր ա-
սոր համար: Կորինի ԵՐԿՈՒ ՏԱՐԻՆ
ՃԻՇՏ միայն կրնայ ըլլալ: Յետոյ Դա-
նիելեան նորագիւտ գրերը անուշտ պէտք
է ուսումնասիրուէին, արժէքաւորուէին
եւ դասաւանդութեան համար իսկ պատ-
րաստուէին:

Կորին կը վկայէ թէ Դանիելեան գրե-
րը անբաւարար նկատուեցան հայերէնի
սիդարաները — կապերն ամբողջութեամբ
արտայայտելու:

Սակայն Կորին կու տայ ուրիշ պատ-
ճառ մըն ալ Դանիելեան գրերուն կարճ

ժամանակ վերջ (երկու տարի վերջ) լըբ-
ուելուն համար: Կորին կ'ըսէ. «Մանա-
ւանդ որ նշանագրերն ալ (Դանիելեան)
իսկապէս ուրիշ դպրութիւններից թաղ-
ուած եւ յարութիւն առած հանդիպեցան»:

Դանիելեան գրերու մասին շատ ու-
սումնասիրողներ այդ գրերը նկատած են
ուրիշ լեզուի մը նշանագրերը, եւ նոյնիսկ
մոռցուած ու աննշան լեզուներու նշանա-
գրերու անունները կու տան ըստ կամս,
առանց խորհելու որ այդ լեզուներէն այս
կամ այն յիշուածը կարող է հայերէն լե-
զուն արտայայտել, բաւարարել: Յետոյ
պէտք է խորհիլ որ ուսումնական մարդիկ
Դանիելի, Մաշտոցի, Սահակի նման,
չէին կարող երկու տարի գործածել լեզուի
մը գրերը եւ չգիտնալ թէ ատոնք այս
կամ այն մեռած լեզուին կը պատկանէին:

Դանիելեան գրերուն սկզբնական գոր-
ծածութենէն վերջ՝ յանկարծակի լըբու-
մը արդեօք ունէ՞ր ուրիշ պատճառ մը:
Ինչո՞ւ այս լըբումը սպասեց մինչեւ որ
Մաշտոց վարդապետ իսկ եղաւ, նա մա-
նաւանդ երբ աշակերտներու առաջին
խումբը արքայական հրամանով ամէն
տեղ նոյն նշանագրերով կրթելու կարգա-
դրութիւնը եղաւ: Ինչո՞ւ Մաշտոց, Սա-
հակ եւ գուցէ նաեւ Վառձապուհ յան-
կարծ մտքերնին փոխեցին:

Արդեօք Դանիելեան գրերուն ասորա-
կան հանգամանքը պատճառ մը եղաւ որ
անոնք բուն ընդգիմութեան հանդիպին
Բիւզանդական Հայաստանի մէջ, ուր կ'ե-
րեւի թէ շատ աւելի մեծ էր կարիքը հա-
յերէն գրերու, ուր հայերը ոչ միայն կը
կլանուէին յոյներուն համանման քրիստո-
նէական դասանք ունենալուն համար,
այլ եւ խոշոր չափերով կլանուեցան:

Այս հելլենանալու մղձաւանջը չէ՞ր
գոնէ պատճառներէն մէկը՝ որ Մաշտոցի
գրերը այնքան ստիպողական եղան: Մաշ-
տոցեան գրերու գիւտէն վերջ Բիւզանդա-
կան Հայաստանի պետութիւնն էր որ
խիստ կերպով ընդգիմացաւ նոր հայերէն
գրերու կրթութեան:

Հաւանական կը նկատեմ որ Դանիելեան

գրերուն ասորական հանգամանքը անըն-
դունելի եղաւ Բիւզանդահայաստանի պե-
տական եւ կրօնական վերին իշխանու-
թեանց: Ասիկա ալ գլխաւոր պատճառը
եղաւ որ Դանիելեան գրերը լըբուին, եր-
կու տարի գործածուելէ վերջ, եւ ստիպեն
Մաշտոցը որ հայերէն նոր գրեր գտնէ:
Այս գրերը իրենց քիչ շատ յոյն գրերու
ծաղումին պատճառով՝ չմերժուեցան
Բիւզանդական Հայաստանի մէջ, թէեւ
սկիզբը խիստ ընդգիմութեան հանդիպե-
ցան իշխանութեանց կողմէ եւ արգիլուե-
ցան:

Արեղեան կ'ըսէ որ «Մաշտոց... թէպէ-
տեւ չունէր եկեղեցական աստիճան» (էջ
59): Մինչդեռ ունինք Կորինի որոշ վը-
կայութիւնը, որ «երանելին (Մաշտոց)
հասաւ նոյնիսկ վարդապետական գեղե-
ցիկ աստիճանին» (էջ 100):

Արեղեան, էջ 59-ին մինչեւ 62, կը ծան-
րանայ Հայաստանի բաժանուած վիճա-
կին եւ անոր սպառնացող վտանգին մա-
սին: Զարմանալիօրէն վտանգը գլխաւո-
րաբար Պարսկաստանի մասին կը վերա-
դրէ, ուր վերջապէս կար թէ՛ հայ թա-
ղաւոր, եւ մանաւանդ եկեղեցիներուն
մէջ հայերէն լեզուն կը տիրապետէր: Հոն
էին կաթողիկոսը, հայ աւագանիին կա-
րեւորագոյն մասը եւ հայ մշակութային
կեդրոնները: Արեղեան թեթեւ մը կ'անց-
նի Արեւմտեան Հայաստանի (Բիւզանդա-
կան Հայաստանի) վտանգաւոր վիճակին
վրայէն եւ կը գոհանայ միայն ըսելով, որ
Արեւմտահայաստանի «պաշտօնական լե-
զուն էր յունարէնը: Հայ եկեղեցու մէջ
այնտեղ ընդունուած էր յունարէնը» (էջ
62):

Արեւմտահայաստանի մէջ չկար հայ
թագաւոր, հայ աւագանին աննշան թիւ
եւ ոյժ մըն էր: Բիւզանդական մշակութիւնը
շատ աւելի զրաւիչ: Բիւզանդիոն իրր
քրիստոնեայ, շատ աւելի հեշտութեամբ
կրնար իրեն ձգել եւ իւրացնել թէ՛ հայ
հասարակութիւնը եւ թէ աւագանին: Հոն
չկար կաթողիկոս: Մշակութային կեդ-
րոնները հայկական չէին: Հայերէնը

նոյնիսկ եկեղեցիներուն մէջ կարելորդ էր: Հայութեան սպառնացող իրԱԿԱՆ վտանգը Արեւմտահայաստանի մէջ էր, եւ Մաշտոցի պայքարը զլիսաւորաբար Յունահայաստանի հայութեան փրկութեան համար էր:

* * *

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ: Գրեց Գուրգէն Սեւակ: Երեւան, 1962, էջ 90, նկարազարդ:

Երեւանէն Մաշտոցի յորելինական հրատարակութեանց շարքին շահեկան եւ գնահատելի հատորիկ մըն է ասիկա: Կուռ եւ խանդավառ լեզուով մը շարադրութեամբ, նպատակ ունի ըստ երեւոյթի, խանդավառել կարգացող հասարակական լայն խաւերը, պարզելով ու ներկայացնելով «հայկական գրերի ու մատենագրութեան սկզբնաւորումը»:

Բնական է Մաշտոցի նուիրումը որեւէ աշխատութեան մէջ մենք նախ կը փնտռենք ՄԵՐ ՀԱՅՈՒՆ ճիշդ ու ճշտումը, փրկել հայերէնը ապագայնացումէ եւ կորուստէ: Սակայն, ցաւ ի սիրտ, Հայաստանի մէջ Մաշտոցի 1600-ամեակին նուիրական տօնակատարութեանց ընթացքին հրատարակուած իբր ներշնչող գրքոյիկի մը մէջ՝ Մաշտոցի եւ մեր պապերուն սրբացուցած պաշտելի այր-բեն-գիմ-ը եւ ոսկեղէն լեզուն պղծուած կը գտնենք խժալուր, անհարգատ բառերով, ինչպէս էպիգրաֆիկ, եփսպանսիոն, պրոցես, ռեակցիսիւյ, (այս լուր 22 տողերու մէջ...) ապիմիլացնել, փեռդալիզմ, տեղեկացնել...: Ասիկա ոչ միայն ցաւալի է, այլ եւ վրդովեցուցիչ: Երբ մանաւանդ հեղինակը այնքան ներշնչեալ կերպով կը գրէ. «Մեսրոպի ստեղծած հայ գիրը եւ նրա հիմնադրած հայրենախօս գրականութիւնը աւելի քան 1500 տարի լուսատու փառոս, կենսորոնման ոյժ են եղել աշխարհով սփռուած հայութեան հատուածներուն համար» (էջ 17-18):

Մեր այս անկեղծ ու սրտցաւ ընդլիզումը

մէն վերջ, խօսելով Սեւակի այս հատորիկին մասին՝ ըսենք որ նիւթին խմբագրութիւնը մատչելի է հասարակութեան: Տառաձեւերու կաղմութեան պէտք է աւելի ձեռնհասութեամբ մօտենալ. նա մանաւանդ որ հայկական գրաձեւերուն մասին շատ նոր բան գտնուած է պեղումներէ, եւ Մենէվիշեաններու, Գարգհաուդէններու, Փառնականներու, Մարկուարդներու, Տաղաւարեաններու, Իսահակ Յարութիւնեաններու, Աճառեաններու եւ այլն օրերէն ի վեր տասնեակ տարիներ, նոյն իսկ կէս դար եւ աւելի է անցեր:

Մեսրոպ իրապէս հաճախեալ էր, ո՛չ միայն հնչիւնական մարդին մէջ, այլ եւ անուրանալիօրէն գեղապէս-գեղապիւր մըն էր: Անտարակոյս պէտք է օգտուէր օտար գրաձեւերէ: Սակայն նոյնքան անտարակոյս ալ է որ ան կատարելապէս հայկական նկարագիր մը վրցաւ տալ բոլոր օգտադրած՝ գրաձեւերուն, եւ դայն անուրանալի կերպով ազդանացուց: Ասիկա ապացոյց է Մեսրոպին անդուգական կարողութեան բարձրահաս հանճարին:

Սեւակ կը ծանրանայ Դանիէլեան գրերուն վրայ: Հաւանական չեմ նկատեր որ անոնք ամխարական (ներկայ Եթովպիական) գրերն ըլլային: Մեսրոպէն ԱՌԱՋ կ'երեւի թէ մեր գրերով զբաղողներ եղեր են, որ Մեսրոպի օրով յիշուեր են Դանիէլի քով գտնուած հայկական գրերը: Դանիէլ օրոջ է որ տղէտ մէկը չէր, այլ գիրով ու զրչութեամբ զբաղող մը, որուն անտարակոյս ծանօթ ըլլալու էին ամխարական գրերը: Ուրեմն, Դանիէլեան գրերը ամխարական չէին կրնար ըլլալ: Անտարակոյս Դանիէլ ինքը եւ զարձեալ Մեսրոպ ինքն ալ գտնոնք պիտի չներկայացնէին իբր հայկական գրեր եւ կամ Մեսրոպ երկու տարի անոնց զործածութեամբ ժամավաճառ պիտի չըլլար: Հաւանական է որ Դանիէլի հայերէն գրերը անբաւարար էին հնչիւնով, ամբողջականութեամբ, տառաձեւերով: Ըսենք որ ծիծաղելի է Սեւակի կասկածը որ Դանիէլ, Մեսրոպ, Սահակ, Վառձապուհ,

Վահրիճ... չգիտնային արմէն, արամէ, արամ անուններու տարբերութիւնը եւ չճանչնային իւրաքանչիւրին առանձնաշատկութիւնը եւ չփոթման մատուէին: Երբ Մեսրոպին կու տանք հաճախեալ տիտղոսը, մենք անխարան կ'ընդունինք որ ան երկու տարի պիտի չչարչարուէր արմէն, արամէ, արամ գիտնական եւ հանճարեղի մը համար խիստ տղայական չփոթութեամբ: Դանիէլի գրերը անտարակոյս հայկական գրեր էին, որոնցմով կ'երեւի թէ զբաղած էր Մեսրոպէն տարիներ առաջ. եւ երբ Մեսրոպ գրերու հարցով զբաղիլ սկսաւ, Հայոց արքունիքէն յիշեցին այդ գրերուն գոյութեան մասին, եւ Մեսրոպ վերստին այդ մոռցուած գրերը գործադրութեան դնել ջանաց երկու տարի եւ հուսկ անյաջող՝ լըքեց դանոնք:

Սեւակ կը գրէ որ «գործածութիւնից դուրս եկած էին հարաւ-սեմական (սաբա-աքսում-գեոյոգ-ամխար) գրերը, որոնք բնականաբար կարող էին ծանօթ ՉԼԻՆԵԼ (ընդգծումը իմս: Յ. Ք.) ո՛չ միայն Սահակին ու Մեսրոպին, այլեւ Դանիէլին, եւ ընդունուել իբրեւ Հայկական» (էջ 51): Կ'երեւի թէ՛ ըստ Սեւակի՝ որեւէ անծանօթ գիր հայկական նկատուելու չափ միամիտ մարդիկ էին, եւ տղէտ, թէ՛ Սահակ, թէ՛ Մեսրոպ, եւ թէ՛ Դանիէլ: Ի՞նչպէս կարելի է գրերու խնդրով զբաղիլ՝ առանց լիակատար ծանօթութեան աշխարհի գրաձեւերուն: Միթէ կարելի՞ է Միջագետք ապրող զրահաւար գիտնական Դանիէլ ծանօթ չըլլար հարաւ-սեմական բոլոր գրերուն: Ի՞նչպէս կարելի է Միջագետք եւ Ասորիք եռանդուն պրպտումներով զբաղուած Մեսրոպ ծանօթ չըլլար հարաւ-սեմական գրերու: Եթէ Կորին չի խօսիր Մեսրոպի օգտագործած որեւէ գրերու շարքի մասին, ասիկա գուցէ աշակերտի երախտագիտութեան ըմբռնումի մը վերագրենք, որովհետեւ Մեսրոպ պէտք էր ունեցած ըլլար որեւէ նախագաղափար գրաձեւերու, որոնք այնքան սքանչելի եւ հրաշալիօրէն

հայացուց: Ասիկա կատարելու համար Մենք Մեսրոպ պէտք էր հանճարեղ կարողութեան հետ՝ անսպառ գիտութիւն, համայնագիտական ծանօթութիւն ունենար: Ասիկա էր իր աստուածային կարողութիւնը:

Համաձայն եմ Սեւակի հետ՝ Հռուփանոսի առ Մեսրոպ տուած օժանդակութեան հարցի մէջ: Եւ նոյն իսկ կը միտիմ խորհելու որ Մեսրոպ Հռուփանոսի օժանդակութեան դիմեց, իբր հելլենագէտ, ինչ ինչ մանր հարցերու համար, գուցէ նոյն իսկ գրչութեան վերաբերող խնդիրներու ալ, եւ Հռուփանոսի աջակցութեամբ հայկական գրերը կ'առաջարկուէին ուսուցման, հելլենականին բոլոր փորձառութեամբ եւ զարգացումով: Վերջապէս նորագիւտ գրերը պէտք էր վարժկերպով հնչել, սահուն կերպով գրել, ինչպէս որ նախնադոյն գրչագրական պատուիրները Մեսրոպեան երկաթագրի այնքան գեղեցիկ կերպով ցոյց կու տան:

Ըսինք որ Սեւակ կ'ուզէ ինքզինքը խանդավառուած ցոյց տալ Մեսրոպի նուիրական գործով եւ իր ընթերցողները ներշնչել՝ ըսելով. «Մեր նորաստեղծ ինքնուրոյն գրականութիւնը օժտուած էր լեզուական բարձր մշակոյթով, բանարուեստի փարթամ արտայայտչական միջոցներով, գրելակերպի ճոխութեամբ եւ երկնային գեղեցկութեամբ, բառապաշարի հարստութեամբ, հոմանիշներու առատութեամբ եւ մանաւանդ՝ նախադասութիւնների, ճկուն ու բազմաձեւ պարբերութիւնների տրամաբանական կուռ կառուցուածքով» (էջ 76-77): Միթէ կրնա՞նք հաւատալ այս խօսքերուն իբր սրտաբուխ, անկեղծ, հարազատ եւ ոչ չինծու զգացմանց արտայայտութիւն՝ երբ քանի մը էջ վերջ իրարու յաջորդող ժամեր, էպիկական, կուլտուրան, պաթետիկ, յիբիկական, ռումանտիկական, հումանիզմ եւ նման օտարաբանութիւններով տողեր կու գան շարան շարան:

Եթէ այս է եւ այսպէս «վերածնունդ հինաւուրց լեզուն՝ մեսրոպատառ հայե-

րենք... Մեծ Հոկտեմբերի կենարար ա-
րեւի տակ...» ինչպէս որ Սեւակ կը հա-
ւաստէ (էջ 89), տարակուսելի է որ դա-
լիք անմիջական սերունդները մեսրոպա-
տառ հայերէնին այս վերածնունդէն հը-
սարտ ըլլալու պատճառ ունենան... Եւ
անտարակոյս մեր հինաւորեց լեզուն մե-
ռած ու մարած պիտի ըլլայ... ապագա-
յին, գիտնականներէ «արամերէնի» հետ
չփոխուելու համար:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ - Յօդուածների ժողո-
վածու, խմբագրութեամբ Աշոտ Յովհան-
նիսեանի: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ.
1962, էջ 306: Տպագրակ 6.000:

Մեսրոպ Մաշտոցի հսկայ գործը ծա-
նոթացնելու նպատակով, Երեւանի ՀՍՍՌ
Գիտութիւնների Ակադեմիան հրապարակ
հանած է յօրելիական այս հատորն ալ,
մեծ Հայեկացիին ծննդեան 1600ամեակի
առիթով: Շատ օգտակար ծառայութիւն
մը կը մատուցուի ասով բանասիրական
աշխարհին, այսպէս համախմբելով ար-
ժէքաւոր ուսումնասիրութիւններ, հեղի-
նակաւոր գիտնականներու:

«Առաջաբան»ին մէջ, յետ հակիրճ խօս-
քերով դրուատելու Մեսրոպի գիւտին մեծ
նշանակութիւնը, կը ներկայացուի նախ
գրքին նիւթը, իւրաքանչիւր յօդուածի
հեղինակը, գրութեան տարին, լուրջ դա-
տումներով:

Վեց ուսումնասիրութիւնները կու գան
հետեւեալ կարգով.

1.— Մեսրոպ Մաշտոցը եւ հայ ժողո-
վրդի պայքարը մշակութային ինքնու-
րոյնութեան համար (Յակոբ Մանանդեա-
նի): Այս ընդարձակ ուսումնասիրու-
թիւնը (էջ 25-84), լոյս է տեսած 1941ին,
ռուսերէն, եւ առաջին անգամ է որ այժմ
ամբողջապէս կը թարգմանուի հայերէնի,
աշխատասիրութեամբ Հ. Անտոնեանի:

Պատմա-բանասիրական քննութիւն մըն
է, ուր կը վերլուծուին Հայաստանի Դ-Ե

դարերու քաղաքական անցուղարձերը,
Մաշտոցի կեանքն ու լուսաւորական գոր-
ծը, նախամեսրոպեան գրի գոյութեան
հարցը, գրոց գիւտի պատմական նշանա-
կութիւնը եւ հետեւանքները: Գլխաւորա-
պէս գրոց գիւտի թուականի հարցին մէջ
Մանանդեան կը հետեւի Աղոնցի, կանգ
առնելով 391-392 թուականներուն վրայ,
թեթեւ տատամսով:

2.— Հայ գրերի գիւտի տարեթուի հար-
ցի շուրջը (գարձեալ Յակոբ Մանանդեա-
նի, էջ 85-116): Ասիկա լրացումն է նա-
խորդին. հոս Մանանդեան վճռականօրէն
կը յարի 391-392 թուականին: Դժբախ-
տաբար յօդուածը մնացած է կիսատ, հե-
ղինակին մահուան պատճառով, եւ լոյս
տեսած է 1952ին, ՀՍՍՌ ԳԱ Տեղեկագրի
(հաս. գիւտ.) թիւ 7ին մէջ:

3.— Հայոց այբուբենի ծագումը եւ Ս.
Մաշտոցի կենսագրութիւնը, Յ. Մար-
կուարտի: Ժամանակագրական կարգով
անդրանիկ ուսումնասիրութիւնը, գըր-
ուած 1902ին, վերամշակալ ձեւով լոյս
տեսած է «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ 1911-
1912ի չըջանին, գերմաներէն. հայերէն
թարգմանութիւնը, որ առանձին հատո-
րով լոյս տեսած է Վիեննայի Միթլա-
րեան տպարանէն (Աղգ. Մտ. Կը.), կա-
տարած է Հ. Ա. Վարդանեան: Իսկ ներ-
կայ ժողովածուի մէջ ներկայացուած
թարգմանութիւնը ընդգրկէ կատարած է
Գ. Վ. Արզարեան (էջ 117-180):

4.— Հայ գրերի 1500-ամեակի առթիւ,
Գ. Տէր-Մկրտչեանի, էջ 181-198: Այս
յօդուածը, լոյս տեսած «Արարատ»ի մէջ
1912ին, իբր «Պատասխան Լեւոյի բաց նա-
մակին», գլխաւորաբար կը կեդրոնանայ
գրերու գիւտի տարեթուի հարցին վրայ.
ըստ իրեն, ատիկա յաջորդական յեղա-
շրջումով տեղի ունեցած է 405-416 թուա-
կաններու ընթացքին:

5.— Մաշտոց եւ նրա աշակերտները
ըստ օտար աղբիւրների, Ն. Աղոնցի (էջ
199-241): Այս ուսումնասիրութիւնը նա-
խապէս լոյս տեսած է 1925ին «Հանդէս
Ամսօրեայ»ի մէջ, ապա նաեւ առանձին

գրքով (Աղգ. Մտ. ՃԺԱ): Աղոնց առաջինն
եղաւ որ օգտագործեց լայնօրէն օտար
աղբիւրներ, Փոտի գրադարանը գլխաւո-
րապէս: Իր եղբակացութեամբ՝ գրոց
գիւտի թուականը կ'երթայ մինչեւ 383-
392:

Ասկէ վերջ է որ կու գան Յ. Մանան-
դեանի ուսումնասիրութիւնները: Չենք
դիտել թէ ինչո՞ւ հրատարակիչները ա-
ռաջնութիւն ու պատիւ տուած են այս
երկրորդին. արդեօք կը միտին որդեգրե-
լու անոր հաւաստումները:

6.— Մեսրոպ Մաշտոցը եւ գրի ու գրա-
կանութեան սկիզբը, Մանուկ Աբեղեանի
(էջ 242-305), գրուած 1940ին, Մաշտոցի
մահուան 1500ամեակին առթիւ: Աբեղեան
կ'արժարձէ կարեւորագոյն հարցեր, հիմ-
նուելով գլխաւորապէս Կորիւնի բնագրին
վրայ. դժբախտաբար Հանդերձաւոր
գրոց գիւտի ժամանակի հարցին:

Այսպէս, բանասիրական ու պատմական
բազմաթիւ հարցեր կը ներկայացուին
այս ժողովածուին մէջ. հարցեր՝ որոնց
մասին անդրադարձումները դուրս կը
մնան դրախտականի մը սահմաններէն,
եւ «Բազմավեպ» ուրախ է որ այս իսկ
թիւին մէջ ներկայացուցած է այդպիսի
հարցերով զբաղող ընդարձակ ուսումնա-
սիրութիւն մը:

Ներկայ ժողովածուի բովանդակած
նիւթերը հրատարակութեան պատրաս-
տած, Առաջաբանը եւ անհրաժեշտ ծանո-
թագրութիւնները գրած են Վ. Ա. Յա-
կոբեան, Յ. Ս. Անասեան եւ Հ. Մ. Բալ-
թիկեան:

Յաւ կը յայտնեն որ՝ տեղւոյ անձկու-
թեան պատճառով կարելի չէ եղած ժո-
ղովածուին մէջ մտցնել նաեւ Աճառեանի
«Հայոց գրերը» ընդարձակ ուսումնասի-
րութիւնը (տպուած ի Վիեննա, 1913
Աղգ. Մտ. ԿԺ.): Կը յուսան թէ այն հրա-
տարակուի առանձին գրքով:

Մենք պիտի առաջարկէինք որ անկէ ա-
ռաջ, առանձին գրքով լոյս տեսնէր Ա-
ճառեանի «Մեսրոպ Մաշտոց» ուսումնա-
սիրութիւնը, որ իր համագրական բնոյ-
թով՝ յօրելիական լաւագոյն հրատարա-
կութիւնը կրնար ըլլալ: «Էջմիածին» ամ-
սաթերթին մէջ գրուած է ան, 1954-1962:

Միւս կողմէ մեզի զարմանալի կը թուի
թէ ինչո՞ւ ներկայ ժողովածուին մէջ առ-
նուած է Մ. Աբեղեանի գրութիւնը,
վերջինը, որ նոյնութեամբ լոյս տեսաւ
ճիշտ այս տարի, Երեւանէն, նոյնպէս
իրը յօրելիական հրատարակութիւն,
Կորիւնի «Վարդ Մաշտոցի» գրքին աշ-
խարհարար թարգմանութեան սկիզբը,
ամբողջութեամբ:

Յօրելիական տօնակատարութեանց
առթիւ լոյս տեսած է նաեւ Կորիւնի
«Վարդ Մաշտոցի» գրքին ռուսերէն թարգ-
մանութիւնը, հանդերձ երկար յառաջա-
բանով ու ծանօթագրութիւններով, օգ-
տագործելով Մ. Աբեղեանի 1941ի հրա-
տարակութիւնը: Աշխատասիրողներն են
Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեան եւ Շ. Վ.
Սմբատեան:

Հատորը ճոխացած է մատենագիտական
ցանկերով: Հրատարակութիւնը Երեւանի
«Մատենադարան»ի կողմէ կատարուած է:

Վերջին երկ մըն ալ. Մեսրոպ Մաշտոց.
հեղինակ՝ Լէօ. նախապէս տպագրուած
1904ին: 10.000 տպաքանակով, Երեւանի
Պետ. Համալսարանի Հրատարակչու-
թեամբ, գարձեալ լոյս կը տեսնէ:

Այսպէս Երեւանի բոլոր հաստատու-
թիւնները մրցանքով հրապարակ հանած
են գրքեր, երբեմն թէեւ հինցած, սակայն
միշտ լաւագոյն նպատակով. խորապէս
ծանօթացնելու մեծն Մեսրոպի գէժքը եւ
գործը, իր ծննդեան 1600ամեակին առի-
թով:

Հ. Ն. Տ. Ն.